

ОБЈЕКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У УЏБЕНИЦИМА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ*

I

У овом раду анализираћемо начине и врсте описа објекатских реченица у уџбеницима српског (раније српскохрватског[♦]) језика за основне школе. За анализу ћемо узети уџбенике из Београда, Сарајева и Српског Сарајева, који су у употреби били задњих неколико деценија и то др Радомир Алексић – Милија Станић, **Граматика** српскохрватског језика за VII разред основне школе, Завод за издавање уџбеника НР Србије, Београд 1958. г. и касније; Милија Николић, **Каж ми кажи** – граматика за VII разред основне школе, Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Београд 1979. године; Добрила Летић – Милан Шилић, **Српски језик и култура изражавања** за VII разред основне школе, Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Београд 1988. године; др Јован Вуковић, **Граматика** српскохрватског језика за VII разред осмогодишње школе, ИП „Веселин Маслеша“, Сарајево 1958. године и касније; др Милош Ковачевић – мр Стефан Стефановић, **Наш језик** за VII разред основне школе, Другари, Сарајево 1991. године и др Милош Ковачевић – Бранко Савић, **Српски језик и култура изражавања** за VII разред основне школе, Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, Српско Сарајево 2001. године и касније.

Избор уџбеника је извршен по критеријуму временског присуства у настави српског језика, а циљ рада је да се на једном мјесту, прегледно, сагледа начин обраде објекатских реченица, установе и упореде ставови аутора о овим реченицама, као и да се одредимо према најприхватљивијем рјешењу.

II

Разматрање назначене теме започињемо хронолошки, прво у београдским, а затим у сарајевским уџбеницима.

Уџбеник који је у Србији био врло дуго у употреби је свакако наведена *Граматика српскохрватског језика* за VII разред основне школе Радомира Алексића и Милије Станића. Објекатске реченице у овом уџбенику нису издвојене као посебна врста реченица. Помињу се само у тачки 35. на страни 28. гдје се каже да „према својој служби зависне реченице могу бити: (и) објекатске – ако служе као објекат“.

Аутори су у уџбенику посебно обрадили исказне (декларативне) реченице и зависноупитне реченице (индиректна питања), али без назнаке њихове функционалне вриједности.

На страни 19. у тачки 22. каже се да „зависне реченице којима се казује садржај глагола главне реченице који значе говорење, осјећање или мишљење јесу исказне или декларативне реченице. Ове се реченице зову још и изричне.“

У тачки 23. на истој страни се каже да се „исказне реченице везују за главну везницима да, што, како, где и тд.“.

Примјери из уџбеника:

- Свуда се види, чује и осећа да је зима на прагу.
- Добро је што си дошао.
- Не знам где он станује.

У тачки 33. обрађене су зависноупитне реченице (индиректна питања) гдје се на страни 27. каже „зависне реченице које у себи садрже питање јесу *зависноупитне реченице или индиректна питања*“. Нешто ниже на истој страни стоји и констатација: „како зависноупитне реченице обично долазе иза

* Објављено у часопису НАСТАВА бр. 1/2002, Бањалука

♦ Термин **српски језик** је у овом раду употријебљен у значењу које је имао код Вука Караџића, тј. језик свих Срба (штокавско нарјечје). Сви ранији термини (српскохрватски / хрваткосрпски / српски или хрватски / хрватски без кајавског и чакавског) су термини који се, у складу са ставовима славистике, а прије свега Миклошића, Добровског и Решетара односе само на српски језик.

главних реченица у којима се налазе глаголи питати, мислити, рећи и сл., све су оне истовремено и исказне реченице.“

Примјер из уџбеника:

- Питали Краљевића Марка како је постао јунак.

Алексић – Станићев уџбеник је 1979. године замијенио наведени уџбеник Милије Николића

Кажи ми кажи.

У овом уџбенику, као и у Алексић – Станићевој Граматици, термин објекатске реченице је само поменут у поглављу **Зависне реченице као развијени делови просте реченице**. На страни 51. се каже „објекат се у реченици може исказати *једном речју, објекатским скупом речи и објекатском реченицом*“, а нигдје се не помиње које су то реченице објекатске.

У поглављу **Врсте зависних реченица** обрађене су и **изричне (исказне) реченице** (стр. 84, 85, 86.) и **неуправни говор и зависно-упитне реченице** (сстр. 87, 88, 89.).

Николић на страни 85. овог уџбеника каже: „Зависне реченице које допуњују глаголе главних реченица и исказују њихов садржај јесу *изричне или исказне реченице*. Изричне реченице стоје уз глаголе говорења, мишљења и осећања. Оне најчешће почињу везницима да, како и шта“.

За неуправни говор на страни 88. у овом уџбенику се каже да он „пошто исказује садржину глагола говорења чини *посебну врсту исказних реченица*“ (подвукао Р. Р. Л.), а на страни 89. се каже „зависне реченице које имају само упитни облик, а немају и упитно значење јесу зависно-упитне реченице“.

Десетак година касније (1988.г.) у VII разред основне школе у Србији у употребу улази уџбеник Добриле Летић и Милана Шилића **Српски језик и култура изражавања**.

У поглављу **Врсте зависних реченица** помињу се објекатске реченице на страни 76. гдје стоји констатација „кад зависна реченица допуњује значење предиката главне реченице, јавља се у функцији допуне објекта“. Све објекатске реченице, и изричне, и зависно-упитне, у овом уџбенику су подведене под термин **изричне реченице** (стр. 79, 80, 81). Аутори на страни 79. кажу „изричне реченице се групишу у посебну врсту зависних реченица по своме **значењу**. Њиме се изриче садржај прелазних глагола *говорења, мишљења, опажања и осећања* из главне реченице“. Овдје се наглашава и функционална вриједност изричних реченица констатацијама „допуњујући значење прелазних глагола (предиката) изричне реченице врше функцију **правог објекта** главне реченице“, и „ако допуњују значење непрелазних и повратних глагола мишљења, опажања и осећања, оне врше функцију **неправог објекта**“.

Примјери из уџбеника:

- Саша жели да купи нову торбу.
- Сељак није био расположен да дуљи разговор.

Што се тиче зависноупитних реченица и синтаксичке вриједности неуправног говора, аутори и њих посматрају као **изричне** реченице, односно, као њихов посебан тип.

„Зависноупитним реченицама се изриче садржај глагола говорења, мишљења и осећања којим се најчешће тражи информација. Према томе, њима се као и осталим изричним реченицама допуњује значење предиката главне реченице, па се јављају у **функцији објекта** – право и неправог“ (стр. 81.).

„Кад управни говор претворимо у неуправни, настаје изрична реченица“ (стр. 81.).

Примјери из уџбеника:

- Распитивала се (о чему) који ученик је написао реферат.
- Ја сам одговорио наставници да причу нисам прочитао до краја.

Некако у исто вријеме када и Алексић – Станићева Граматика у Србији у Сарајеву се 1958. године појавио уџбеник др Јована Вуковића, који је релативно дуго остао у употреби и запамћен је као врло поуздан и квалитетан.

У овом уџбенику су први пут у србистици обрађене објекатске реченице као посебна врста зависних реченица. Вуковић је, за разлику од свих других аутора, у свом уџбенику обрадио три врсте објекатских реченица. То су обичне објекатске реченице, зависно упитне и изричне. За Вуковића су

обичне објекатске или чисто објекатске реченице реченице типа - Знам добро *шта ћеш ми одговорити*, а њима су „блиске зависне реченице које садрже неко питање: - Кажи ми *шта си јуче читао*“ (стр. 141.). Вуковић нешто даље каже „Овакве реченице називамо зависноупитним (интерогативним). А можемо их назвати и упитно објекатским реченицама за разлику од чисто објекатских реченица“ (стр. 142.).

Као и други аутори и Вуковић зависноупитне (зависно упитне) реченице доводи у везу са управним, односно неуправним говором, али на нешто другачији начин. Он каже: „Зависно упитне реченице се разликују од независних питања: Питали су ме зашто се састајемо – и Питали су ме: >>Зашто се састајете?<< и слично“ (стр. 142.). Као везник за чистообјекатске (обичне објекатске) и упитно објекатске реченице којим се оне вежу за главну, у овом уџбенику се наводе „замјенице: *ко, шта, што, који, чији, какав, колики* и сл. (у односном или упитном значењу)“, па затим „упитноодносни прилози: *гдје, откуд, куда, камо, колико* и тд.; (...) ријечце: *зашто, што ли, да ли*“ (стр. 142.) и слично.

За изричне реченице Вуковић каже да су то зависне реченице које стоје „мјесто објеката, ближих или даљих, (...) *уз неки глагол који значи* говорити, мислити, осјећати и показује о ч е м у се говори, мисли или шта се осјећа, а везане су за такве глаголе везницима да или како: *Мислим* да ће наши другови послушати мој савјет“ (стр. 142.).

Вуковић посебно инсистира на разлици између чисто објекатских и изричних реченица и каже: „И у једном, и у другом случају имамо зависну реченицу мјесто ближег објекта. (...) Али је та разлика и у начину како се једне и друге од ових реченица везују за своје глаголе у главној реченици, а и у свом значењу: чисто објекатске реченице садрже неко скривено питање, имају и призивок зависно упитне реченице (отуд исте ријечи у служби везника); а изричне реченице тога не могу имати“ (стр. 143.).

Примјери из уџбеника:

- Знам *шта ти се десило*. (Чисто објекатска.)
- Знам *да си имао неприлика*. (Изрична.)

Први уџбеник значајан за нашу анализу након Вуковићеве Граматике, и након неколико других покушаја писања уџбеника, појавио се под насловом **Наш језик** у издању Књижевне заједнице Другари, Сарајево 1991. године. Аутори овог уџбеника били су др Милош Ковачевић и мр Стефан Стефановић. У уџбенику су обрађене двије врсте објекатских реченица. Прва врста су објекатске реченице „којима се изриче садржај глагола мишљења, говорења и осјећања“ (стр. 71.). Ова врста објекатских реченица се означава као „Изричне објекатске – објектне реченице“ (стр. 71.). Оне се „уводе у сложену реченицу везницима да и како“ (стр. 71.).

Примјери из уџбеника:

- Ирена је предложила да сјутра сви заједно идемо у кино.
- Видјели смо како они одлазе.

Друга врста објекатских реченица у овом уџбенику су зависноупитне објекатске реченице и оне су дефинисане овако: „Реченице којима се изражава неко питање у неуправној форми називају се *зависноупитне објекатске – објектне* реченице. Као везници зависноупитних објекатских реченица појављују се све упитне ријечи: *ко, што, гдје, када, зашто, куда, да ли*“ (стр. 71.).

У посебно истакнутом дијелу текста (курзив) дато је прецизно објашњење о односу упитних реченица из управног говора и зависноупитне објекатске реченице гдје стоји: „свака упитна реченица из управног говора може се преобликовати у зависноупитну објекатску реченицу у неуправном говору. За разлику од праве упитне реченице, иза које се ставља упитник, на крају зависноупитне објекатске реченице ставља се тачка“ (стр. 71.).

Примјер из уџбеника:

- Питали смо их када ће ићи на одмор, гдје ће љетовати и да ли ће нам се са љетовања јавити.

У закључку је наглашено да се „у служби објекта може појавити или једна ријеч, или скуп ријечи, или објекатска – објектна реченица“ (стр. 72.).

У првом уџбенику из **Републике Српске Српски језик и култура изражавања** чији су аутори др Милош Ковачевић и др Бранко Савић (Српско Сарајево, 2001. г.) обрађене су објекатске реченице на

странама 109. до 113. На страни 110. стоји да се „зависна реченица која врши функцију објекта уз неки глагол из главне реченице назива објекатска реченица“.

У овом уџбенику, као и у већини других, објекатске реченице су подијељене на двије врсте, изричне и зависноупитне. Изричне реченице су оне „којима се изриче садржај глагола мишљења, говорења, осјећања и „виђења“ (...) Изричне реченице најчешће се уводе у сложену реченицу везницима да и како“ (стр. 111.) На истој страни је наглашено да се изричне реченице, ријетко, у сложену реченицу могу увести и везником *гдје*, као и то да су везници *како* и *гдје* замјењиви везником *да*.

Што се тиче зависноупитних реченица овдје је наглашено да су оне сличне изричним реченицама, јер изричу садржај глагола из главне реченице, али „ове зависне реченице разликују се од правих изричних по своме облику (по својој форми): оне су у облику питања у неуправном говору“ (стр. 111.).

Управо из ове разлике је изведена и дефиниција зависноупитних реченица гдје се каже „објекатске реченице којима се обиљежава неко питање у неуправном говору називају се зависноупитне реченице. Као везници зависноупитних реченица појављују се све упитне ријечи ко, што, гдје, како, зашто због чега, куда, да ли ..“ (стр.112.).

Ковачевић на страни 112. скреће пажњу да се зависноупитна реченица може добити само онда ако је у управном говору употријебљена упитна реченица, а ако је у управном говору употријебљена узвична или обавјештајна реченица „онда она у неуправном говору постаје изрична објекатска реченица са везником *да*“ (стр. 112.).

Уз сваку констатацију изречену о овим реченицама у уџбенику стоје примјери, а на страни 113. и кратак резиме изложених садржаја.

III

Посматрајући и поредећи ставове из наведених уџбеника јасно се наводе и одређени закључци.

1. Класификација објекатских реченица је извршена по:

а) значењском критеријуму уз минимално уважавање функционалног критеријума на:

- исказне (декларативне) или изричне и зависноупитне реченице – индиректна питања /др

Радомир Алексић – Милија Станић/;

-изричне (исказне) реченице, неуправни говор и зависно – упитне реченице /Милија Николић/;

б) функционалном критеријуму дјелимично комбинованом са значењским на:

- обичне објекатске (чисто објекатске) реченице, зависно упитне (упитно објекатске) и изричне реченице /Јован Вуковић/;

в) дјелимичном комбинацијом значењског и функционалног критеријума:

-само изричне реченице са својим подврстама (Д. Летић, М. Шилић/;

г) досљедном и равноправном комбинацијом функционалног и значењског критеријума на:

- изричне и зависноупитне објекатске реченице /М. Ковачевић/.

2. С обзиром на врсте глагола уз које изричне реченице долазе оне су оне које стоје:

- уз глаголе говорења, мишљења и осјећања /Ј. Вуковић, Р. Алексић – М. Станић и М. Николић/;

- уз глаголе говорења, мишљења, опажања и осјећања /Д. Летић, М. Шилић/;

- уз глаголе мишљења, говорења, осјећања и „виђења“ /М. Ковачевић/.

3. Зависно упитне / зависно упитне / упитно објекатске / зависно – упитне реченице су:

- индиректна питања која су уствари исказне – изричне реченице /Р. Алексић – М. Станић/;

- посебна врста објекатских реченица које садрже неко питање /Ј. Вуковић/;

-зависне реченице које имају само упитни облик, а немају и упитно значење /М. Николић/;

- подврста изричних реченица /Д. Летић – М. Шилић/;

-објекатске реченице којима се обиљежава неко питање у неуправном говору /М. Ковачевић/.

4. Везници објекатских реченица наведени у посматраним уџбеницима су:

а) За изричне реченице:

- да како /Ј. Вуковић/;
- да, шта, како, где и тд. /Р. Алексић – М. Станић/;
- да, како, што, шта /М. Николић/;
- да, како /Д. Летић – М. Шилић/;
- да, како /М. Ковачевић/.

б) За зависноупитне / зависно упитне / упитно објекатске / зависно – упитне реченице:

- *замјенице*: ко, што, који, чији, какав, колики; односно *прилози*: гдје, откуд, куда, како, камо, колико; *ријечце*: зашто, што ли, да ли /Ј. Вуковић/:

- *замјенице*: ко, што, који, чији; *упитни прилози*: где, куда, кад, откуд; *речце*: да ли /Р. Алрксић – М. Станић/;

-везнике не наводи /Д. Летић – М. Шилић/;

-везнике не наводи /М. Николић/;

-све упитне ријечи, упитне замјенице, упитни прилози, упитне ријечце: ко, што, гдје, како, зашто, због чега, куда, да ли ... /М. Ковачевић/.

IV

Очигледно је да је објекатске реченице најдоследније сагледао Милош Ковачевић дијелећи их на изричне реченице које долазе уз глаголе мишљења, говорења, осјећања и „виђења“, вежу се за главну реченицу везницима **да** и **како** и изричне реченице у форми неуправног говора које се добијају од обавјештајних и узвичних реченица из управног говора; и на зависноупитне реченице којима се обиљежава неко питање преформулисано из управног у неуправни говор. Зависноупитне реченице вежу се за главну свим упитним ријечима